

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин ім. Б. Гаврилишина
Кафедра міжнародної економіки

КРІЛЬ Тарас Петрович

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

спеціальність 051 Економіка
освітньо-професійна програма Міжнародна економіка

кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконав студент
групи ЕМЕМ-21
Кріль Тарас Петрович

підпис

Науковий керівник:
д.е.н., професор Іващук
І.О.

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____
20__ р.
Завідувач кафедри

підпис

Тернопіль-2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	6
1.1. Сутність, структура та ключові компоненти економічної безпеки держави	6
1.2. Теоретичні підходи до визначення детермінант економічної безпеки.....	13
Розділ 2. АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ.....	21
2.1. Дослідження впливу глобальних та геополітичних викликів на стан економічної безпеки України	21
2.2. Оцінювання основних детермінант економічної безпеки України.....	29
Розділ 3.. МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	36
3.1. Стратегічні напрямки забезпечення економічної безпеки України.....	36
3.2. Інструменти мінімізації глобальних ризиків та зміцнення економічної стійкості України	41
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується посиленням зовнішніх і внутрішніх загроз, що істотно впливають на стан економічної безпеки. В умовах повномасштабної війни, геоекономічної турбулентності, трансформації глобальних ланцюгів постачання та енергетичної кризи питання побудови ефективної системи економічної безпеки набуває стратегічного значення. Економічна безпека виступає ключовим елементом національної безпеки держави, визначає її здатність протистояти шокам, забезпечувати стійкість економічного зростання, конкурентоспроможність та соціальну стабільність.

Посилення глобальних ризиків, таких як політичні й економічні конфлікти, нестабільність на ресурсних ринках, кіберзагрози, відтік людського капіталу, вимагає поглибленого дослідження факторів, що визначають рівень економічної безпеки України. Світові тенденції, відображені, зокрема, у *Global Risks Report 2025* Всесвітнього економічного форуму, засвідчують зростання взаємозалежності ризиків та необхідність адаптації національних стратегій до нових форматів глобальної взаємодії.

Актуальність обраної теми підтверджується значною увагою до дослідження економічної безпеки як з боку українських, так і зарубіжних науковців. Серед ключових дослідників варто відзначити А. Сена, Дж. Стігліца, Б. Бузана, Д. Норта; А. Сміта, Д. Рікардо, К. Уолтца, Дж. Міршаймера, П. Кругмана, а також українських науковців – З. Варналія, О. Барановський, М. Лизун, В. Геєця, І. Ліщинського, В. Костюченко, І. Ружицького, Т. Єфименко, які розробляли теоретичні й методичні аспекти формування економічної безпеки. Їхні підходи дозволяють комплексно осмислити проблематику забезпечення безпеки економічної системи, особливо в умовах глобальних викликів, що нині є вкрай актуальним для України.

Актуальність теми зумовлена потребою визначення детермінант, які впливають на стійкість економіки України як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі, а також необхідністю формування ефективних інструментів державної політики щодо мінімізації глобальних і внутрішніх

загроз. Недостатня дослідженість комплексного впливу геополітичних, економічних, енергетичних і соціальних чинників на економічну безпеку України визначає наукову новизну даної роботи.

Метою магістерської роботи є теоретико-методичне обґрунтування та емпіричний аналіз детермінант економічної безпеки України в умовах глобальних викликів, а також розроблення практичних рекомендацій щодо зміцнення її економічної стійкості.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено виконання таких **завдань**:

- уточнити зміст, структуру та ключові компоненти економічної безпеки держави;
- дослідити сучасні глобальні тенденції та ризики, що формують середовище функціонування економіки України;
- проаналізувати вплив геополітичних, економічних, енергетичних і соціальних викликів на стан економічної безпеки;
- здійснити кількісну оцінку ключових індикаторів економічної безпеки України за останні 5–10 років;
- визначити стратегічні напрями та інструменти зміцнення економічної стійкості України в умовах невизначеності;
- сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності державної політики економічної безпеки.

Об'єктом дослідження є економічна безпека України.

Предметом дослідження - механізми, чинники та інструменти забезпечення економічної безпеки України в умовах глобальних викликів.

Методи дослідження. У магістерській роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, серед яких: метод аналізу та синтезу – для розкриття змісту економічної безпеки та визначення її структурних елементів; метод системного підходу – для оцінки взаємозв'язку між глобальними ризиками та станом економіки України; статистичний аналіз та економетричні методи – для дослідження динаміки макроекономічних показників за 2014–2024 рр.; порівняльний аналіз – для співставлення

української моделі забезпечення економічної безпеки з підходами ЄС та міжнародних організацій; графічний метод – для наочного відображення трендів (таблиці, діаграми, схеми); метод експертних оцінок – для визначення значущості основних груп ризиків; логіко-структурний метод – для формування рекомендацій та моделі зміцнення економічної стійкості. Використання поєднання кількісних та якісних методів забезпечило достовірність, наукову обґрунтованість і комплексність отриманих результатів.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи аналізу й синтезу, структурно-логічний аналіз, методи статистичного й інституційного аналізу, економетричні методи, а також положення міжнародних організацій (WEF, IMF, World Bank, OECD) щодо оцінювання ризиків та стійкості економічних систем.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні ключових детермінант економічної безпеки України та обґрунтуванні комплексного інструментарію мінімізації глобальних ризиків, адаптованого до сучасних умов.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання розроблених пропозицій органами державної влади при формуванні політики економічної безпеки, а також підприємствами для підвищення власної стійкості до зовнішніх і внутрішніх шоків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати магістерської роботи доповідалися та обговорювалися на конференціях: IV міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародна економіка в умовах кліматичних змін: глобальні виклики» (м. Тернопіль, 24 квітня 2025 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Resilient communities - stable future: Ukrainian-Polish experience in crisis response» (м. Київ, 18-19 листопада 2025 р.).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 58 сторінок друкованого тексту, включаючи 10 таблиць та 6 рисунків. Список використаних джерел налічує 55 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Сутність, структура та ключові компоненти економічної безпеки держави

Економічна безпека держави є однією з базових умов її сталого розвитку, політичної стабільності та конкурентоспроможності в глобальному середовищі. Вона визначає рівень захищеності національної економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність економічної системи до стійкого функціонування, адаптації до шоків та забезпечення належного рівня добробуту населення. У сучасних умовах, коли глобальні виклики стають дедалі комплекснішими – від геополітичних конфліктів до трансформації світових ринків і технологічних змін – економічна безпека виступає центральним елементом загальної системи національної безпеки.

Сутність економічної безпеки розкривається через поєднання двох основних складових: захищеності та розвитку. З одного боку, це захищеність економіки від деструктивних факторів, загроз і ризиків, здатність протистояти кризовим явищам, зберігати стійкість і цілісність економічних процесів. З іншого боку, економічна безпека передбачає створення умов для динамічного розвитку, інвестиційного зростання, технологічного оновлення та підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках [14].

Економічну безпеку можна визначити як захист основних цінностей, таких як національне виживання, суверенна незалежність та економічне процвітання, від загроз, включаючи порушення постачання критично важливих товарів, відтік передових технологій та надмірну залежність від інших країн [24]. Цього можна досягти шляхом диверсифікації джерел постачання та ланцюгів постачання, дипломатичних зусиль для підтримки вільної та відкритої міжнародної економічної системи, накопичення запасів основних ресурсів, зменшення надмірної залежності від іноземних ресурсів, виробництва

критично важливих товарів на внутрішньому ринку та запобігання втратам важливих передових технологій.

Зміст економічної безпеки, з одного боку, пов'язаний зі здатністю економічної системи, економічних операторів, їх частин об'єктивно захищатися від загроз, а з іншого боку, зі специфічними функціями держави як макроекономічного регулятора економічної безпеки шляхом створення для цього спеціальних інститутів.

У науковій літературі існує значна кількість підходів до визначення економічної безпеки, що відображає складність та багатофакторність цього явища. Нобелівський лауреат Амартія Сен визначає економічну безпеку як наявність можливостей і ресурсів, необхідних для забезпечення добробуту та захисту населення від економічних потрясінь[46]. Дж. Стігліц акцентує увагу на ролі інклюзивності, стійкості до економічних шоків та здатності системи забезпечувати справедливий розподіл ресурсів[49]. Д. Норт трактує економічну безпеку через інституційну ефективність, яка мінімізує невизначеність та сприяє стабільному розвитку[42]. П. Кругман пов'язує економічну безпеку з конкурентоспроможністю країни у світовій економіці та її здатністю адаптуватися до глобальних викликів[38]. Б. Бузан розглядає економічну безпеку як складову національної безпеки, що пов'язана із захистом економічних структур від зовнішніх загроз[28].

У працях З. Варналія економічна безпека визначається як стан захищеності національних економічних інтересів та інституційної спроможності держави забезпечувати їх реалізацію[2, 3]. О. Барановський підкреслює, що економічна безпека формується як комплекс умов і механізмів, які гарантують стійке функціонування економіки та її здатність протистояти загрозам[1].

В. Геєць визначає економічну безпеку через здатність економічної системи до збалансованого розвитку, інноваційного оновлення та протидії внутрішнім і зовнішнім ризикам[4]. Внесок українських дослідників підкреслює важливість взаємодії інституційної спроможності та стратегічного планування у зміцненні економічної стійкості держави.

Т. Єфименко вважає економічну безпеку найважливішою складовою національної безпеки. Вона являє собою сукупність економічних, політичних і правових чинників, які гарантують довгострокове відстоювання національних інтересів та стійкість економічної системи перед внутрішніми й зовнішніми загрозами [9]. Економічна безпека, згідно з І. Ю. Ружицьким, є результатом комплексних дій (організаційних, правових, технологічних та інвестиційних), що забезпечують необхідний стан держави [21]. Цей стан дозволяє економіці успішно протистояти викликам, залишатися конкурентоспроможною на глобальному рівні, підтримувати належну продовольчу забезпеченість та спрямовувати зусилля на інноваційний розвиток для досягнення довгострокового і збалансованого зростання.

М. М. Єрмошенко підкреслює, що національні економічні інтереси посідають провідне місце серед усіх національних інтересів держави[8]. Він визначає їх як об'єктивні економічні потреби незалежної країни, задоволення яких є необхідною умовою для ефективного функціонування та сталого розвитку її економіки. А систему економічної безпеки описує як стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних впливів і здатністю забезпечувати сталий та ефективний розвиток як національної економіки, так і соціальної сфери, що досягається шляхом реалізації національних економічних інтересів.

Вчені, досліджуючи сутність економічної безпеки, дають власні визначення, використовуючи різні поєднання економічного суверенітету, незалежності, стабільності, стійкості та економічного інтересу. Узагальнення наукових підходів засвідчує, що економічна безпека є багатовимірною категорією, яка поєднує як захищеність національної економіки від загроз, так і здатність до розвитку та адаптації у довгостроковій перспективі (табл.1.1).

Трактування терміну «економічна безпека»

Автор	Визначення
A. Sen (Амартія Сен) [46]	Економічна безпека – це доступність ресурсів і можливостей, які забезпечують добробут, розвиток і захищеність населення від економічних потрясінь.
B. Buzan (Баррі Бузан) [28]	Економічна безпека – складова національної безпеки, що полягає у здатності держави захищати економічні структури та забезпечувати стабільний розвиток.
J. Stiglitz [49]	Економічна безпека держави – це здатність економічної системи зменшувати ризики нестабільності, забезпечувати справедливий розподіл ресурсів і стійкість до шоків.
D. North [42]	Економічна безпека – це функція ефективності інституцій, які знижують невизначеність і сприяють сталому економічному розвитку.
P. Krugman [38]	Економічна безпека визначається як здатність держави зберігати конкурентоспроможність і стійкість на глобальних ринках в умовах ризиків та невизначеності.
З. Варналій [2]	Економічна безпека – це стан захищеності національних економічних інтересів та здатності держави забезпечувати стійкий економічний розвиток.
О. Барановський [1]	Економічна безпека – це комплекс умов і механізмів, спрямованих на забезпечення стабільності, стійкості та розвитку економічної системи держави.
В. Гець [4]	Економічна безпека характеризує здатність національної економіки до збалансованого розвитку та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.
В. Костюченко [12]	Під економічною безпекою розуміє здатність держави забезпечувати стратегічні економічні пріоритети та стійкість до загроз.

Міжнародні організації формують практично орієнтовані підходи до розуміння поняття «економічної безпеки», зокрема (табл.1.2):

- *Організація об'єднаних націй* включає економічну безпеку до структури людської безпеки, підкреслюючи її зв'язок із доступом до ресурсів, стабільних доходів та соціального захисту[53];
- *Світовий банк (World Bank)* акцентує на стійкості економіки до шоків і здатності забезпечувати довгострокове зростання[54];
- *Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD)* підкреслює роль інститутів, структурної стійкості, продуктивності та інновацій[43];
- *Європейська комісія* визначає економічну безпеку через концепцію "economic resilience" – здатності економіки протидіяти кризам, адаптуватися та швидко відновлюватися[51].

Підходи до визначення поняття «економічна безпека» міжнародними організаціями

Організація	Підхід до визначення
UNDP (ПРООН)	Економічна безпека – складова людської безпеки, яка забезпечує людям доступ до стабільних джерел доходів, захист від бідності та економічних ризиків.
World Bank	Економічна безпека – це стійкість економічних систем до шоків і здатність забезпечувати сталий розвиток у довгостроковій перспективі.
OECD	Економічна безпека пов'язана з якістю інститутів, інвестиційним середовищем, рівнем продуктивності та структурною стійкістю економіки.
European Commission	Економічна безпека розглядається через концепцію економічної стійкості (resilience): здатність протидіяти кризам, адаптуватися та відновлюватися.

Таким чином поняття «економічної безпеки» синтезує три ключові характеристики:

1. захищеність економічної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз;
2. стійкість до шоків та кризових впливів;
3. спроможність до розвитку, інновацій, модернізації та зростання конкурентоспроможності.

Структура економічної безпеки є багатовимірною та охоплює комплекс підсистем, що відображають різні сфери функціонування економіки. Ці елементи взаємопов'язані та взаємозалежні, і лише їхня комплексна стійкість забезпечує економічну безпеку держави в цілому. Найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого економічна безпека включає такі ключові компоненти:

- *фінансова безпека* – стан, за якого фінансова система країни є стабільною, здатною забезпечувати ефективний розподіл ресурсів, виконувати зобов'язання та протистояти фінансовим шокам[25];
- *виробнича безпека* – спроможність національного виробничого сектору забезпечувати стратегічні потреби держави, нарощувати продуктивність і впроваджувати інновації, наявність відповідних вітчизняних

потужностей для виробництва стратегічно важливої продукції (машинобудування, оборонна промисловість);

- *енергетична безпека* – доступність достатніх обсягів енергоресурсів за прийнятною ціною та мінімальна залежність від зовнішніх постачальників, забезпечення диверсифікації постачання енергетичних ресурсів;

- *зовнішньоекономічна безпека* – ефективність участі країни у світогосподарських процесах, збалансованість зовнішньої торгівлі та здатність мінімізувати вразливість від зовнішніх ринків (застосування антидемпінгових та захисних заходів, контроль за іноземними інвестиціями у стратегічно важливі галузі, запобігання критичному дефіциту торговельного балансу) [15];

- *інвестиційно-інноваційна безпека* – наявність сприятливого середовища для залучення інвестицій, розвитку науки, технологій та інноваційної діяльності[13];

- *соціальна складова економічної безпеки* – забезпечення належного рівня зайнятості, доходів населення, соціальної стабільності та людського розвитку, розвиток освіти, науки та охорони здоров'я як основи майбутнього економічного зростання[18];

- *інформаційно-технологічна безпека* – стійкість інформаційної інфраструктури, захист критичних даних та здатність економіки до цифрової трансформації (оборона від кібератак на фінансові системи, енергетичні мережі та державні реєстри).

Взаємозв'язок цих компонентів формує цілісну систему економічної безпеки, кожний елемент якої впливає на інші (табл.1.3).

Зокрема, енергетична залежність знижує виробничу та фінансову безпеку, а низький рівень інноваційного розвитку обмежує економічну стійкість у довгостроковій перспективі. Тому оцінювання економічної безпеки має здійснюватися на основі комплексного підходу, що охоплює як кількісні індикатори (фінансові, макроекономічні, структурні), так і якісні характеристики (інституційна спроможність, рівень державного управління, якість регуляторного середовища).

Таблиця 1.3

Структура економічної безпеки

Компонент	Сутність	Основні індикатори
Фінансова безпека	Стійкість фінансової системи та здатність протистояти кризам	Державний борг, бюджетний дефіцит, інфляція, банківська стабільність
Виробнича безпека	Розвиток промисловості, критичних виробництв та технологій	Індекс промисловості, продуктивність праці
Енергетична безпека	Стійкість енергопостачання та диверсифікація джерел енергії	Імпортозалежність, структура енергобалансу
Зовнішньоекономічна безпека	Збалансована інтеграція у глобальні ринки	Торговельне сальдо, експортна диверсифікація
Інвестиційно-інноваційна безпека	Розвиток інноваційного потенціалу та інвестиційного клімату	Витрати на НДДКР, Індекс інновацій
Соціальна безпека	Стабільність розвитку людського капіталу та соціальної сфери	Рівень зайнятості, бідність, індекс людського розвитку
Цифрово-інформаційна безпека	Стійкість інформаційної інфраструктури та цифрових сервісів	Цифровізація, рівень кібербезпеки

Отже, економічна безпека держави – це динамічна і системна характеристика, що відображає здатність національної економіки до захищеного та збалансованого функціонування, протидії загрозам та забезпечення розвитку в умовах глобальних трансформацій. Вона є результатом узгодженої взаємодії державних інституцій, бізнесу, суспільства та міжнародних партнерів, а її зміцнення визначає стратегічні пріоритети економічної політики України в сучасних умовах.

1.2. Теоретичні підходи до визначення детермінант економічної безпеки

Економічна безпека вийшла за межі макроекономічних показників і розглядається як багатовимірний конструкт, що перебуває під впливом складної системи взаємозалежних факторів. Традиційне розуміння детермінант, засноване на неокласичній економічній теорії, зводилося до кількісних показників: обсягу ВВП, рівня державного боргу, інфляції, безробіття та золотовалютних резервів. Однак досвід світової фінансової кризи 2008–2009 років, пандемії COVID-19 та, особливо, сучасних геополітичних конфліктів, таких як повномасштабна агресія відносно України, довели недостатність такого вузького підходу. Сучасні дослідження наголошують на необхідності інтеграції структурних, суб'єктивних, інституційних та екологічних детермінант[6].

Детермінанти економічної безпеки є ключовими факторами, що визначають стан, стійкість та здатність національної економіки протидіяти загрозам у внутрішньому і зовнішньому середовищі. Таким чином, детермінанти економічної безпеки – це сукупність стійких внутрішніх та зовнішніх умов, процесів та факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на здатність національної економіки забезпечувати високий рівень життя населення, зберігати фінансову та виробничу автономію і протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Визначення того, які саме чинники є найбільш критичними для економічної безпеки, суттєво різняться залежно від обраної теоретичної парадигми. Ці підходи не лише описують явища, а й визначають пріоритети для державної політики, надаючи перевагу одним детермінантам над іншими (табл.1.4).

Неореалізм (К. Уолтц, Дж. Міршаймер) розглядає економічну безпеку як функцію державної влади та її здатності контролювати ключові ресурси в умовах антагоністичного міжнародного середовища[41]. Головною детермінантою виступає національна автономія та самодостатність. Безпека визначається мілітарно-економічною потужністю, здатністю до

імпортозаміщення у критичних галузях та контролем над стратегічними ресурсами. При цьому критичними чинниками вважаються накопичення золотовалютних резервів, сильний військово-промисловий комплекс, захист внутрішнього ринку від надмірної зовнішньої конкуренції (протекціонізм), здатність до мобілізації економіки в умовах війни.

Таблиця 1.4

Теоретичні парадигми та визначення детермінант[20]

Теоретична Парадигма	Ключовий Фокус (Об'єкт Безпеки)	Головна Детермінанта	Основна Загроза
Неореалізм	Держава, суверенітет	Економічна Автономія та Мобілізаційна Здатність	Зовнішнє домінування, залежність від критичного імпорту.
Лібералізм	Ринок, глобальна система	Інституційна Якість та Ефективність Ринку	Протекціонізм, корупція, ринкові збої.
Критична	Людина, суспільство	Соціальна Справедливість та Рівність	Експлуатація, маргіналізація, економічна нерівність.
Екологічний	Екосистема, природні ресурси	Екологічна Стійкість та Кліматична Резилієнтність	Виснаження ресурсів, кліматична катастрофа.

Ліберальний підхід (А. Сміт, Д. Рікардо, сучасні неоліберали) вбачає джерело безпеки у ринковій ефективності та міжнародній інтеграції[22]. Згідно даного підходу головною детермінантою є якість інституцій та ринкова ефективність. Безпека досягається через відкритість ринків, дотримання верховенства права, захист приватної власності та мінімальне державне втручання. Серед критичних чинників виділяють високий індекс економічної свободи, низькі торговельні бар'єри, членство в міжнародних економічних організаціях (СОТ, ЄС), що забезпечують доступ до світових капіталів та технологій. Загроза полягає в протекціонізмі та корупції, які спотворюють ринкові сигнали.

Критична теорія (Р. Кокс, Е. Сміт) відкидає державну безпеку як єдину мету, фокусуючись на людській безпеці та соціальній справедливості[20]. Основною детермінантою виступає соціальна інклюзія та рівність. Справжня

безпека неможлива без усунення структурної нерівності, експлуатації та маргіналізації. Економічна безпека є функцією соціальної стабільності.

Екологічний підхід (А. Роуз) висуває на перший план вплив навколишнього середовища, стверджуючи, що економічне зростання, яке ігнорує природні ліміти, створює довгострокову небезпеку[20]. Серед основних детермінант виділяють екологічну стійкість та збалансоване природокористування. Безпека не може бути відокремлена від кліматичної стійкості, біорізноманіття та раціонального використання природних ресурсів. Критичними чинниками виступають частка "зелених" інвестицій, рівень забруднення довкілля, стійкість до кліматичних змін, перехід до циркулярної економіки.

У наукових дослідженнях сформовано низку теоретичних підходів до визначення цих детермінант, які відображають різні концептуальні бачення природи економічної безпеки, її чинників та механізмів формування. Сучасна теорія економічної безпеки інтегрує економічні, інституційні, соціальні, геоекономічні та технологічні аспекти, що дозволяє комплексно оцінити вплив ключових факторів на стійкість економічної системи.

Одним із найбільш поширених є *інституційний підхід*, який ґрунтується на ідеях Д. Норта та сучасних українських дослідників[42]. У рамках цього підходу детермінантами економічної безпеки виступають якість інститутів, ефективність державного управління, верховенство права, захищеність прав власності, стабільність регуляторного середовища та спроможність держави забезпечувати виконання економічних функцій. Інституційна слабкість, корупційні ризики, надмірна регуляторна турбулентність та низький рівень підзвітності державних інституцій значно знижують рівень економічної безпеки, особливо в умовах глобальних викликів.

Важливе місце займає *ресурсно-функціональний підхід*, згідно з яким детермінанти економічної безпеки пов'язані з наявністю, структурою та ефективністю використання економічних ресурсів. Сюди належать фінансові, виробничі, людські, технологічні, енергетичні та інформаційні ресурси. Представники української наукової школи (В. Геєць та ін.) підкреслюють, що

обмеженість ресурсної бази, залежність від імпорту критичних товарів, низька технологічність виробництва та деградація людського капіталу є ключовими загрозами економічній безпеці держави[4, 5, 7, 17].

Макроекономічний підхід зосереджує увагу на стабільності макроекономічних параметрів, які відображають стан економічного середовища. До таких детермінант належать: рівень інфляції, динаміка ВВП, державний борг, рівень безробіття, інвестиційна активність, зовнішньоторговельний баланс. На думку Дж. Стігліца та представників Світового банку, макроекономічна нестабільність посилює вразливість економіки до глобальних ризиків і обмежує можливості для інклюзивного та сталого розвитку[45, 49].

У межах *інноваційно-технологічного підходу*, поширеного в дослідженнях OECD, Європейської комісії та П. Кругмана, ключовими детермінантами економічної безпеки є технологічний розвиток, інноваційний потенціал, рівень цифровізації, інвестиції в R&D та здатність економіки адаптуватися до технологічних змін[38]. Цей підхід підкреслює, що технологічна відсталість чи надмірна залежність від зовнішніх технологій створюють стратегічні загрози економічній безпеці, тоді як інноваційність та цифрова трансформація підвищують її рівень.

Важливим є також *соціально-орієнтований підхід*, який акцентує увагу на ролі людського капіталу, рівні добробуту населення, соціальній стабільності та якості життя. UNDP у рамках концепції людської безпеки визначає соціальні компоненти як фундаментальні детермінанти економічної безпеки, підкреслюючи, що високі рівні безробіття, нерівності, бідності та соціальної фрагментації посилюють економічну вразливість[20].

У контексті глобалізації формується *геоекономічний підхід*, у межах якого детермінантами економічної безпеки є характер участі країни у світогосподарських процесах, рівень залежності від зовнішніх ринків, експортна диверсифікація, інтеграція у міжнародні ланцюги доданої вартості, геополітичні ризики та міжнародні санкційні режими. Європейська комісія та Світовий банк підкреслюють, що підвищення стійкості зовнішньоекономічних

зв'язків є одним із ключових чинників забезпечення економічної безпеки держав у сучасних міжнародних умовах.

Узагальнення основних теоретичних підходів дозволяє зробити висновок, що детермінанти економічної безпеки мають комплексний, системний та багатовимірний характер. Вони охоплюють інституційні, ресурсні, макроекономічні, інноваційні, соціальні та геоелектронічні фактори, які формують основу стійкості та розвитку економічної системи. Рівень економічної безпеки держави визначається не окремими елементами, а взаємодією цих детермінант, що забезпечує здатність економіки адаптуватися до динамічних змін, протистояти загрозам та реалізовувати стратегічні інтереси в умовах глобальних викликів.

Для досягнення цілісного розуміння детермінанти економічної безпеки доцільно структурувати за тривірневою моделлю: макро-, мезо- та мікрорівень. Ця модель дозволяє охопити як загальнонаціональну стійкість, так і специфічну вразливість окремих секторів та домогосподарств (табл.1.5).

Таблиця 1.5

Тривірнева модель детермінантів економічної безпеки

Рівень	Ключові Детермінанти (Об'єктивні)	Ключові Загрози
Макро	Фіскальний суверенітет (Держборг/ВВП), технологічна незалежність, диверсифікація торгівлі.	Дефолт, зовнішнє кредиторське домінування, технологічна відсталість.
Мезо	Резилієнтність енергосистеми, стійкість фінансового сектора, кіберзахист.	Енергетична залежність від агресора, банківські кризи, масова кібератака.
Мікро	Рівень зайнятості, соціальна мобільність, доступність основних благ.	Масштабне безробіття, зростання бідності, соціальні протести.

Складено автором на основі [16, 27, 30]

На макрорівні детермінанти безпосередньо пов'язані з економічним суверенітетом держави, її фінансовою автономією та здатністю протистояти зовнішньому тиску. Ключові детермінанти включають[27]:

1. Фіскальну автономію: співвідношення державного боргу до ВВП, рівень дефіциту бюджету, незалежність національної банківської системи.

Висока залежність від зовнішніх запозичень або неконтрольована емісія створюють системні ризики, підриваючи безпеку.

2. Стратегічну ресурсна база: достатність власних запасів критично важливих ресурсів (енергоносії, ключова сировина, продовольство). Геополітична залежність від одного постачальника енергії, наприклад, є фундаментальною загрозою.

3. Технологічний суверенітет: рівень розвитку високотехнологічних галузей, інноваційна активність та незалежність у критичних технологіях (мікроелектроніка, кібербезпека, військово-промисловий комплекс).

4. Стійкість платіжного балансу: здатність підтримувати стабільність національної валюти та конкурентоспроможність на світових ринках.

5. Економічну структура: диверсифікація економіки та частка секторів з високою доданою вартістю. Надмірна орієнтація на експорт сировини чи монокультур є чинником високої вразливості.

Мезорівень стосується стійкості та безпеки окремих, стратегічно важливих секторів економіки. Детермінанти на цьому рівні є проміжними між загальною політикою держави та повсякденним функціонуванням підприємств:

1. Енергетична безпека: фізична захищеність інфраструктури, диверсифікація джерел постачання енергії, частка відновлюваної енергетики та рівень енергоефективності[32].

2. Продовольча безпека: здатність забезпечувати населення якісними та доступними продуктами харчування за рахунок внутрішнього виробництва, а також стійкість агропромислового комплексу до кліматичних та логістичних шоків[40].

3. Фінансова стійкість сектора: надійність банківської системи, регулювання страхових та пенсійних фондів, захист від відтоку капіталу та фінансового шантажу.

4. Ланцюги поставок: резилієнтність критичних ланцюгів поставок до зовнішніх перебоїв (наприклад, локдауни, війни, природні катастрофи) [39].

5. Кібербезпека: захищеність критичної інформаційної інфраструктури (державні реєстри, банківські мережі, системи управління енергомережею) від кібератак.

На мікрорівні детермінанти пов'язані з фінансовою стійкістю та соціальною захищеністю індивіда, що є основою соціальної стабільності суспільства. До таких детермінант відносять[30]:

1. Рівень доходів та зайнятість: рівень безробіття, частка бідності, мінімальна та середня заробітна плата, що забезпечують гідне існування.

2. Соціальна справедливість та нерівність: коефіцієнт Джині, доступність якісних соціальних послуг (охорона здоров'я, освіта, пенсійне забезпечення). Висока соціальна нерівність є детермінантою внутрішньої нестабільності та зростання тіньової економіки.

3. Фінансова грамотність: здатність домогосподарств управляти своїми фінансами, створювати заощадження та уникати надмірної заборгованості.

4. Житлова забезпеченість та доступність: доступність житла та комунальних послуг, особливо для вразливих груп населення.

Аналіз теоретичних підходів свідчить, що детермінанти економічної безпеки є багатошаровим комплексом факторів, які не можна звести до простого набору макроекономічних показників.

По-перше, вони структуровані на трьох рівнях (макро, мезо, мікро), що вимагає інтегрованої політики: від стратегічної автономії держави до фінансової стійкості окремого домогосподарства. По-друге, різні теоретичні парадигми (неореалізм, лібералізм, критична, екологічна) пропонують конфліктуючі, але взаємодоповнюючі погляди на пріоритетні детермінанти, акцентуючи увагу відповідно на державній владі, ринковій ефективності, соціальній рівності та екологічній стійкості. По-третє, критично важливими стали суб'єктивні та інституційні детермінанти, зокрема суспільна довіра та якість державного управління. У сучасних умовах гібридних загроз ці нематеріальні фактори є такими ж важливими для стійкості національної економіки, як і обсяг її золотовалютних резервів.

Таким чином, ефективне управління економічною безпекою вимагає ідентифікації та моніторингу цього комплексного набору детермінант, зважаючи на їхню взаємозалежність і динамічний характер.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

2.1. Дослідження впливу глобальних та геополітичних викликів на стан економічної безпеки України

Стан економічної безпеки України у XXI столітті формується під впливом широкого кола глобальних та геополітичних чинників, які істотно трансформують структуру ризиків і визначають траєкторію соціально-економічного розвитку держави. Глобальні виклики – такі як нестабільність фінансових ринків, зміна структури світової торгівлі, технологічні зрушення, енергетичні трансформації, посилення конкуренції за інвестиційні та ресурсні потоки – поєднуються з геополітичними загрозами, що мають для України критичний характер. Унаслідок цього економічна безпека держави перебуває під постійним тиском факторів зовнішньої та внутрішньої природи, що зумовлює необхідність їхнього комплексного аналізу.

Україна сьогодні перебуває у центрі унікального геополітичного та економічного турбулентності, де переплелися інституційні, системні та екзистенційні загрози. Військова агресія, розв'язана росією, має на меті не лише знищення української державності, але й завдання шкоди цивілізації Заходу, що ґрунтується на цінностях свободи, демократії та верховенства права. Росія, як частина так званої «Вісі Зла» (разом із Китаєм, Іраном, Північною Кореєю та Білоруссю), веде проти вільного світу не лише військове, але й інформаційне, енергетичне, промислове, продовольче та світоглядне протистояння[50].

В умовах цього унікального поєднання екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) ризиків для захисту країни, окрім потужних збройних сил, критично необхідна конкурентна та продуктивна економіка. Створення національної системи безпеки вимагає формування сприятливих умов для людиноцентричного розвитку, інтеграції у глобальні ланцюжки цінності та застосування сучасних технологій

Одним із ключових чинників, який визначає стан економічної безпеки України, є глобальна фінансова нестабільність. Турбулентність світових фінансових ринків, зміна вартості капіталу, переоцінка інвестиційних ризиків та циклічність глобальної економіки впливають на інвестиційну активність, валютний курс, рівень державних запозичень та можливості обслуговування боргу. Згідно з підходами Світового банку та ОЕСД, країни з відкритою економікою, до яких належить Україна, є особливо чутливими до зовнішніх фінансових шоків[37, 52]. Для України ці ризики посилюються структурними слабкостями фінансової системи, високою борговою залежністю та обмеженими можливостями внутрішнього фінансування економічного розвитку.

Надзвичайно вагомим детермінантом є геополітична нестабільність та агресивні дії російської федерації, які спричинили руйнування інфраструктури, втрату промислових активів, порушення логістичних ланцюгів, зменшення інвестиційної привабливості та зростання витрат на оборону. Воєнні дії спричинили не лише фізичні руйнування, а й суттєве переформатування економічної структури, зокрема скорочення промислового потенціалу, зниження експорту, зростання енергетичних ризиків та переналаштування торговельних потоків у бік ЄС. Європейська комісія підкреслює, що воєнні конфлікти є одним із найбільших дестабілізаторів економічної стійкості, особливо коли вони супроводжуються руйнуванням виробничої та критичної інфраструктури[33].

Одним із найважливіших глобальних викликів для України є трансформація світових енергетичних ринків. Декарбонізація економік, зростання ролі відновлюваної енергетики, волатильність цін на енергоресурси та обмеження доступу до традиційних джерел енергії створюють для України необхідність глибокої модернізації енергетичного сектору. Висока залежність від імпорту енергоносіїв у минулі роки сформувала критичні ризики для енергетичної безпеки, що безпосередньо впливає на економічну безпеку загалом. За оцінками ЄС, країни, що не мають достатньо диверсифікованих

джерел енергії, більш уразливі до цінових та політичних шоків, що підтверджується українським досвідом.

Важливим детермінантом є зміни у глобальних торговельних та логістичних ланцюгах, які зазнали суттєвої трансформації внаслідок пандемії COVID-19, геополітичних конфліктів та переорієнтації світових економік на регіоналізацію. Порушення логістики, блокування портів, обмежений доступ до міжнародних ринків, зміна каналів транспортування експорту (насамперед аграрної продукції та металів) створили значні перешкоди для забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України[34].

Європейська комісія наголошує, що в умовах глобальної перебудови ланцюгів доданої вартості економіки з високою залежністю від експорту зіштовхуються зі зростанням структурних вразливостей.

У контексті глобалізації підсилюється вплив технологічних викликів, пов'язаних із цифровою трансформацією, автоматизацією виробництва, розвитком штучного інтелекту та конкуренцією за технологічні ресурси. Для України ці фактори мають подвійну природу: з одного боку, вони створюють можливості для розвитку ІТ-сектору, цифровізації державних послуг та зростання інноваційного потенціалу; з іншого – посилюють ризики технологічної залежності, кіберзагроз та відставання від світових технологічних трендів. Згідно з оцінками OECD, технологічна відсталість та слабка інтеграція у глобальні технологічні ланцюги є одним із ключових ризиків для економічної безпеки країн, що розвиваються[43].

Окремо варто виділити соціально-гуманітарні глобальні виклики, зокрема міграційні процеси, демографічні зміни, погіршення структури зайнятості, зростання нерівності та ризики бідності. За підходами UNDP, соціальні компоненти є фундаментальними детермінантами економічної безпеки, адже вони визначають стійкість людського капіталу, який є базою для економічного розвитку[52]. Міграція трудових ресурсів, скорочення чисельності населення, зміна структури робочої сили та зростання навантаження на соціальні системи створюють ризики, що впливають на довгострокову економічну стійкість України.

Карта глобальних ризиків (рис.2.1) від Всесвітнього економічного форуму є комплексною мережею взаємопов'язаних загроз, що можуть суттєво вплинути на стійкість міжнародної системи у найближчі роки[35].

Діаграма ілюструє, що глобальні ризики не існують ізольовано - вони формують щільну мережу взаємного посилення, у якій шоки в одній сфері здатні спричинити ланцюгові ефекти в інших секторах. Розмір вузла відображає величину впливу ризику, тоді як товщина ліній між ними демонструє інтенсивність взаємозв'язків - чим товстіша лінія, тим більш суттєво один ризик може посилювати інший.

На початку 2025 року глобальна перспектива характеризувалася дедалі більшою фрагментацією та зростанням волатильності в усіх критично важливих сферах: геополітичній, екологічній, соціальній, економічній та технологічній. Попередній рік засвідчив експансію та ескалацію конфліктів (як міждержавних, так і внутрішніх), різке збільшення кількості екстремальних погодних явищ, посилені зміною клімату, широкомасштабну соціальну та політичну поляризацію, а також невпинний технологічний прогрес, що прискорює поширення неправдивої або оманливої інформації.

Оптимізм залишається обмеженим, оскільки зростає небезпека прорахунку або хибного судження з боку ключових політичних та військових акторів на міжнародній арені.

Таким чином, карта є не лише переліком загроз, а й структурованою мережею взаємозалежностей, яка показує можливі «каскадні сценарії». Карта ризиків демонструє, що сучасна глобальна система є надзвичайно взаємозалежною, а основні загрози підсилюють одна одну. Центральні вузли (нерівність, соціальна поляризація, економічний спад, технологічні виклики) виступають детонаторами каскадних криз.

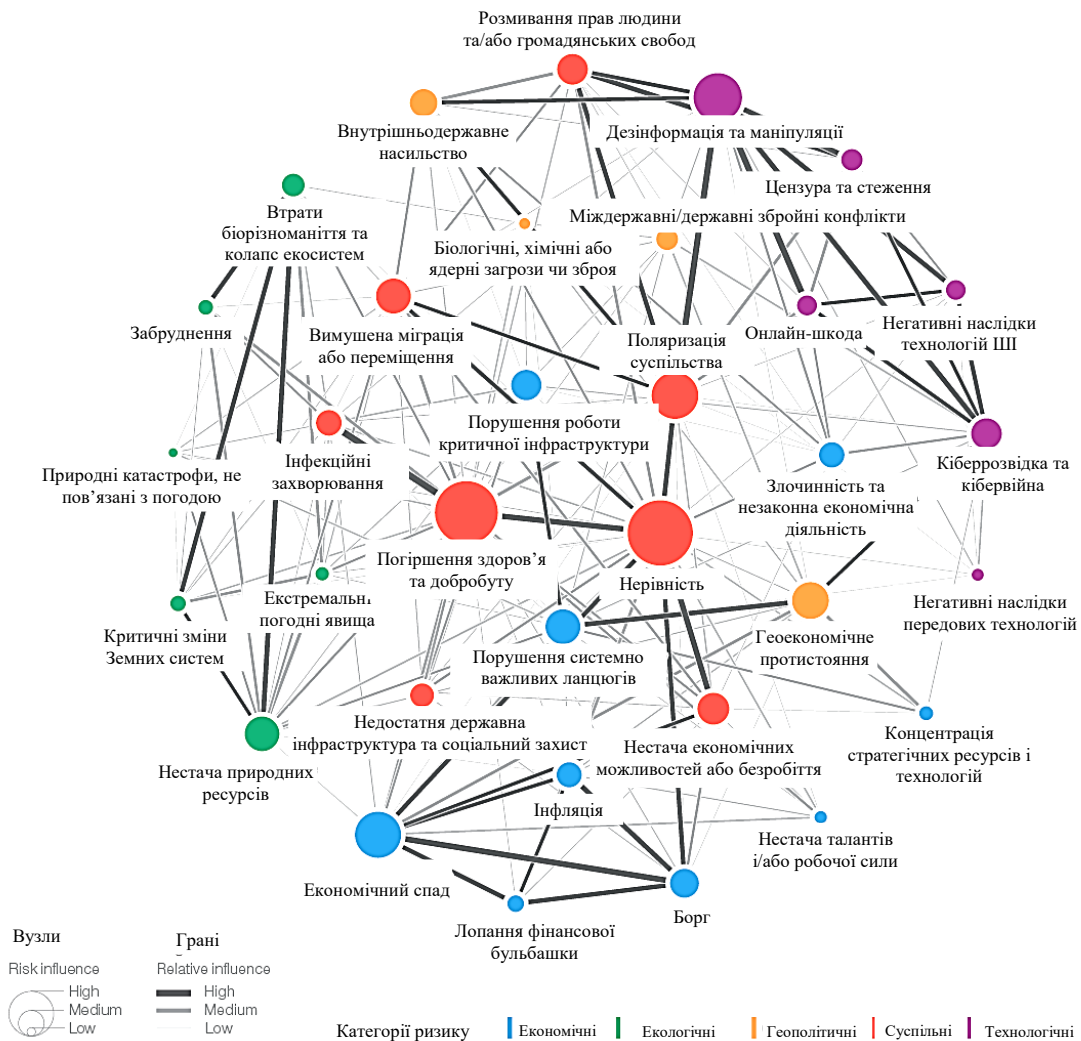

Рис.2.1. Карта глобальних ризиків[35]

Джерело: Всесвітній економічний форум, 2025

Для України це означає:

- уразливість до глобальних шоків зростає;
- ключові вразливості лежать у площині економічної та соціальної стабільності;
- технологічні та геополітичні ризики здатні швидко змінювати стратегічну ситуацію;
- екологічні ризики мають довгостроковий, але неминучий вплив на безпеку.

Оцінка загроз з боку українських експертів радикально відрізняється від мейнстріму світової політики та міжнародних інститутів, таких як Всесвітній економічний форум та Мюнхенська безпекова конференція[23]. Напередодні

повномасштабного вторгнення, ключові ризики для країн Великої сімки були зосереджені на зміні клімату та екології, а не на прямій агресії (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Градація ризиків[23]

Ризик	2023 (Ранг)	2022 (Ранг)	2021 (Ранг)
Екстремальна погода та лісові пожежі	1	2	2
Кібератаки на країну	2	7	4
Руйнування навколишнього середовища	3	3	3
Росія	4	1	15
Радикальний ісламський тероризм	5	22	9
Зміна клімату загалом	6	5	1
Масова міграція, як наслідок війни чи зміни клімату	7	12	10
Економічна чи фінансова криза в країні	8	2	7
Кампанія дезінформації від ворогів	9	15	12
Зростаюча нерівність	10	8	8
Китай	11	10	11
Іран	12	21	22
Міжнародна організована злочинність	13	16	14
Расизм та інші форми дискримінації	14	19	13
Застосування ядерної зброї агресором	15	9	23
Політична поляризація	16	17	16
Використання біологічної зброї агресором	17	14	18
Використання хімічної зброї чи отрут агресором	18	11	19
Розбіжності між західними країнами та інститутами	19	23	20
Перебої в постачанні енергії	20	6	-
Автономні роботи/штучний інтелект (AI)	21	30	29
Майбутня пандемія	22	18	6
Торгові війни	23	20	17
Дефіцит продовольства	24	13	21
Громадянська війна чи політичне насильство	25	24	25
Північна Корея	26	25	26
Правий політичний екстремізм	27	29	24
Різкі зміни у культурі моєї країни	28	28	28
Розпад демократії у моїй країні	29	27	27
Пандемія коронавірусу	30	26	5
США	31	31	30
ЄС	32	32	31

Україна, яка перебуває у стані екзистенційної війни з 2014 року, змушена формувати свою економічну стратегію на основі власних реалій, критично адаптуючи зовнішні рекомендації.

Узагальнюючи зазначене, можна виділити такі ключові групи глобальних і геополітичних викликів, що визначають стан економічної безпеки України:

- фінансові (волатильність ринків, боргова залежність, інвестиційні ризики);
- геополітичні (збройна агресія, руйнування інфраструктури, зміна карт глобальної безпеки);
- енергетичні (залежність від імпорту, волатильність цін, необхідність модернізації енергосистеми);
- торговельно-логістичні (перебудова глобальних ланцюгів постачання, обмеження доступу до ринків);
- технологічні (цифрова нерівність, кіберзагрози, дефіцит інновацій);
- соціально-демографічні (міграція, старіння населення, трансформація ринку праці).

Основними критеріями, за якими певні чинники класифікуються як загрози національній економічній безпеці, є їхня здатність[10]:

1. Зростання економічного навантаження та інфляційний тиск.

- Збільшувати операційні витрати для суб'єктів господарювання (фізичних та юридичних осіб) в Україні. Це відбувається через неефективне регулювання, посилення фіскального тиску, зростання корупційних «рент» та прямі втрати від руйнувань.

- Посилювати інфляційне навантаження та знижувати реальну купівельну спроможність громадян, що є прямим ударом по соціальній та фінансовій безпеці.

2. Ерозія економічної свободи та інституційна деградація[31].

- Знижувати рівень економічної свободи, обмежуючи свободу вибору та відповідальність суб'єктів за нього (наприклад, через державний інтервенціонізм, жорсткий валютний контроль або не виправдані ліцензійні вимоги).

- Погіршувати якість ділового та інвестиційного клімату через непрогнозованість політики, слабкість верховенства права та часту зміну «правил гри». Це відлякує як іноземний, так і внутрішній капітал.

3. Підрив конкурентоспроможності та продуктивності[31].

- Знижувати конкурентоспроможність і продуктивність українських економічних суб'єктів на внутрішньому та міжнародному ринках. Це відбувається як внаслідок фізичного руйнування активів, так і через технологічне відставання та високе регуляторне навантаження.

- Порушувати принцип відкритої конкуренції шляхом монополізації/олігополізації ринків[42]. Це дозволяє окремим фінансово-промисловим групам або державним компаніям отримувати надприбутки, водночас блокуючи інновації та розвиток малого і середнього бізнесу.

4. Неєфективність державного апарату та корупційні ризики.

- Погіршувати якість послуг органів державного управління шляхом розширення обсягу дискреції представниками влади. Це створює конфлікти інтересів, сприяє інтервенціонізму у виробництво товарів/послуг та збільшує можливості для зловживань.

- Давати змогу окремим суб'єктам уникати відповідальності за свої дії та рішення, підриваючи принцип невідворотності покарання, що є критичним для правової безпеки.

5. Деградація людського капіталу та соціальні ризики.

- Збільшувати ризики бідності та безробіття. Це спричинено не лише війною, але й надмірною зарегульованістю ринку праці та непродуктивним втручанням у відносини між працедавцями та працівниками, що гальмує створення нових робочих місць.

- Зменшувати цінність нематеріальних активів України на зовнішніх ринках (імідж, бренд, якість управління, репутація). Неспроможність боротися з корупцією та забезпечити верховенство права зводить нанівець дипломатичні зусилля та політичну підтримку.

Дія цих викликів є системною та взаємопов'язаною: фінансова нестабільність підсилюється геополітичними ризиками, торговельні обмеження загострюються енергетичними проблемами, а соціальні виклики впливають на інноваційну та виробничу спроможність країни. Саме тому аналіз економічної безпеки України потребує комплексного підходу, який враховує одночасний вплив глобальних, регіональних та внутрішніх факторів, що визначають

економічну стійкість та можливості розвитку держави в умовах глобальних трансформацій.

2.2. Оцінювання основних детермінант економічної безпеки України

Забезпечення економічної безпеки на національному рівні є фундаментом стабільності держави. Особливої гостроти це питання набуває в умовах, коли країна стикається з повномасштабною війною, геополітичною турбулентністю та необхідністю докорінної трансформації економічних зв'язків. Військова агресія, що триває з 2014 року та різко посилилася у 2022 році, завдала нищівного удару по інфраструктурі та промисловому потенціалу, що критично вплинуло на енергетичну систему та експортні можливості[19].

До зовнішніх загроз додаються внутрішні структурні проблеми: інституційна слабкість, корупційні ризики, демографічна криза та висока частка тіньової економіки. Усе це вимагає формування нових стратегій для підвищення стійкості держави та її інтеграції до європейського простору.

Економічна безпека розглядається як здатність системи захищати національні інтереси та протистояти дестабілізуючим факторам. Ключовим параметром є стійкість - вміння швидко адаптуватися до шоків та зберігати функціональність критичних секторів.

Діагностика поточного стану економічної безпеки України вимагає застосування багаторівневого підходу, який виходить за межі кількісних макроекономічних індикаторів та охоплює системні, монетарні, соціальні та інституційні виміри. Ефективна оцінка економічної безпеки ґрунтується на аналізі низки взаємозалежних блоків показників. Діагностика починається з визначення інтегрального рівня економічної безпеки. Цей показник є синтетичним інструментом, який дозволяє отримати узагальнену оцінку стану економічної безпеки країни, порівняно з пороговими значеннями. Індекс розраховується як середньозважена величина низки часткових індикаторів. Він відображає загальну стійкість системи до зовнішніх та внутрішніх шоків.

Важливою складовою є порівняння фактичних значень показників з їхніми граничними рівнями, встановленими науковцями або міжнародними організаціями[11].

Згідно з даними «Індексу економічної безпеки України 2024» (ІІІ), загальний стан безпеки оцінюється як критично вразливий. Інтегральний показник становить 35,2 бала зі 100 можливих, що класифікується як «помаранчевий рівень» небезпеки[11]. Найбільші ризики зосереджені в інституційному та правовому полях, а також в енергетиці, що детально відображено в таблиці нижче.

Таблиця 2.2

Інтегральні оцінки рівня економічної безпеки України (2024 рік)

[11,19]

Сфера економічної безпеки	Бал (зі 100)	Рівень загрози
Енергетична	32	Критична
Фінансова	41	Висока небезпека
Інституційна та правова	28	Критична
Інноваційно-технологічна	38	Висока небезпека
Зовнішньоекономічна	45	Помірна небезпека
Соціально-демографічна	36	Висока небезпека
Загальна (інтегральна оцінка)	35.2	Помаранчевий рівень

Джерело даних: *ІІІ Economic Security Index, 2024*

Ці дані підкреслюють нагальну потребу в глибоких реформах, особливо у сфері державного управління та енергетичної незалежності.

Діагностика також проводиться за окремими функціональними компонентами ЕБ, такими як фінансова, виробнича, енергетична, продовольча та інноваційна безпека. Це дозволяє точно ідентифікувати найбільш вразливі "слабкі ланки" національної економічної системи. Щоб зрозуміти вразливість системи, важливо проаналізувати її стан напередодні війни. Структурний аналіз 2021 року показав дисбаланс між різними сферами безпеки (рис.2.2). Як видно з даних, найбільші загрози ще до війни концентрувалися в інвестиційно-інноваційній, демографічній та фінансовій сферах.

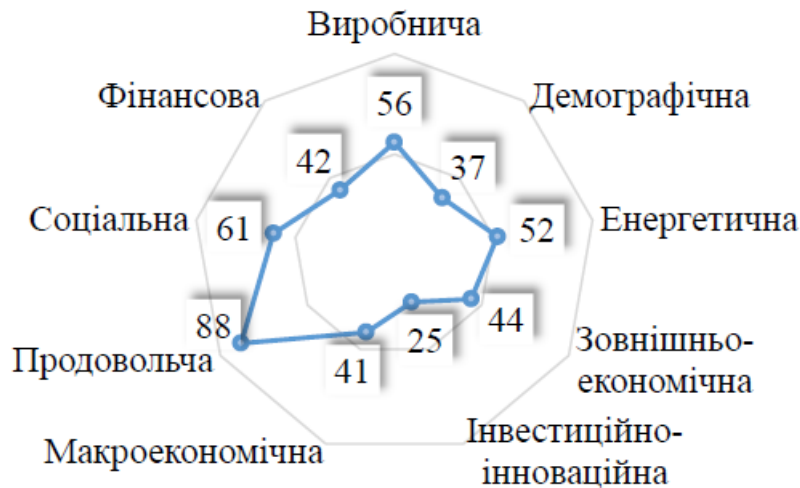

Рис. 2.2. Рівень економічної безпеки України у 2021 році за складовими (бали) [11]

Блок макроекономічних показників є фундаментом діагностики, оскільки відображає загальне здоров'я та стійкість національної економіки. У контексті України ці показники мають критичне значення для оцінки здатності держави фінансувати свої оборонні та соціальні потреби. Темпи зростання або падіння ВВП (реального та номінального) та ВВП на душу населення є ключовими індикаторами економічної активності та добробуту.

Падіння ВВП на 28,8% у 2022 році призвело до зниження рівня економічної безпеки орієнтовно на 6 відсоткових пунктів — до критичних 42%. Показник рівня економічної безпеки у 2023 році не визначався. А у 2024 р. становив найнижчий показник на рівні 35,2 (рис.2.3).

Рис. 2.3. Динаміка рівня економічної безпеки України[48].

На графіку відображено інтегральний показник (ліва шкала) та зміну ВВП (права шкала).

Наближення показника до 40% сигналізує про перехід системи в режим турбулентності та ситуативного реагування на шоки. Навіть за умови відновлення зростання ВВП у 2023–2024 роках, рівень безпеки залишатиметься на межі критичних значень[48].

У 2024 році економіка України продемонструвала помірне зростання ВВП на рівні 2,9%. Це свідчить про певне сповільнення темпів відновлення, якщо порівнювати з попереднім роком, і є наслідком безпекових ризиків та дефіциту кадрів. Важливо зазначити, що обсяг ВВП все ще залишається майже на 22% меншим порівняно з довоєнним 2021 роком[48].

Основні макроекономічні індикатори, що характеризують зміни в економіці за останні роки, наведені в табл. 2.3.

На кінець 2024 року інфляція прискорилося до 12% (відповідно 5,1% у 2023 році). На зростання цін вплинули кілька факторів: несприятливі погодні умови (посуха) та слабкий урожай; зростання ціни енергоносіїв; збільшення витрат бізнесу на оплату праці через дефіцит кадрів.

Для стабілізації ситуації та валютного ринку Національний банк України утримував облікову ставку на рівні 13,5%[48].

Таблиця 2.3

**Динаміка основних макроекономічних показників України
(2021–2024 рр.)**

Показник	2021	2022	2023	2024
ВВП, млрд грн	5451	4006	4827	4969
Зростання ВВП, %	3.4	-28,8	5.3	2.9
Рівень інфляції (грудень), %	10	26.6	5.1	12
Облікова ставка НБУ, %	9	25	16	13.5
Безробіття, %	9.8	19,3	17,2	16.5
Зовнішній борг, млрд дол. США	125.3	120,5	132.7	140.2

Джерела: НБУ, Мінекономіки, ДССУ, Центр економічної стратегії

Державний та гарантований державою борг є одним із найбільш критичних факторів, що безпосередньо впливає на економічну безпеку країни, особливо в умовах воєнного стану. Станом на останні доступні дані, обсяг державного боргу України перебуває на рекордно високому рівні. На кінець 2024 року сума державного та гарантованого державою боргу оцінюється у понад 6,9 трильйона гривень (або понад 170 мільярдів доларів США). Співвідношення боргу до валового внутрішнього продукту (ВВП) критично зросло і наближається до 90–100% ВВП. Це значно перевищує безпековий поріг, встановлений для країн із розвинутою економікою (зазвичай 60%) та навіть для країн, що розвиваються. Високе співвідношення боргу до ВВП (близько 90–100%) обмежує фіскальну гнучкість уряду[48]. Бюджет стає вразливим, оскільки значна частина видатків спрямовується на обслуговування боргу, а не на соціально-економічний розвиток, оборону чи відновлення. Зростання державного боргу є найбільш відчутною загрозою для фінансової та макроекономічної безпеки України (рис.2.4).

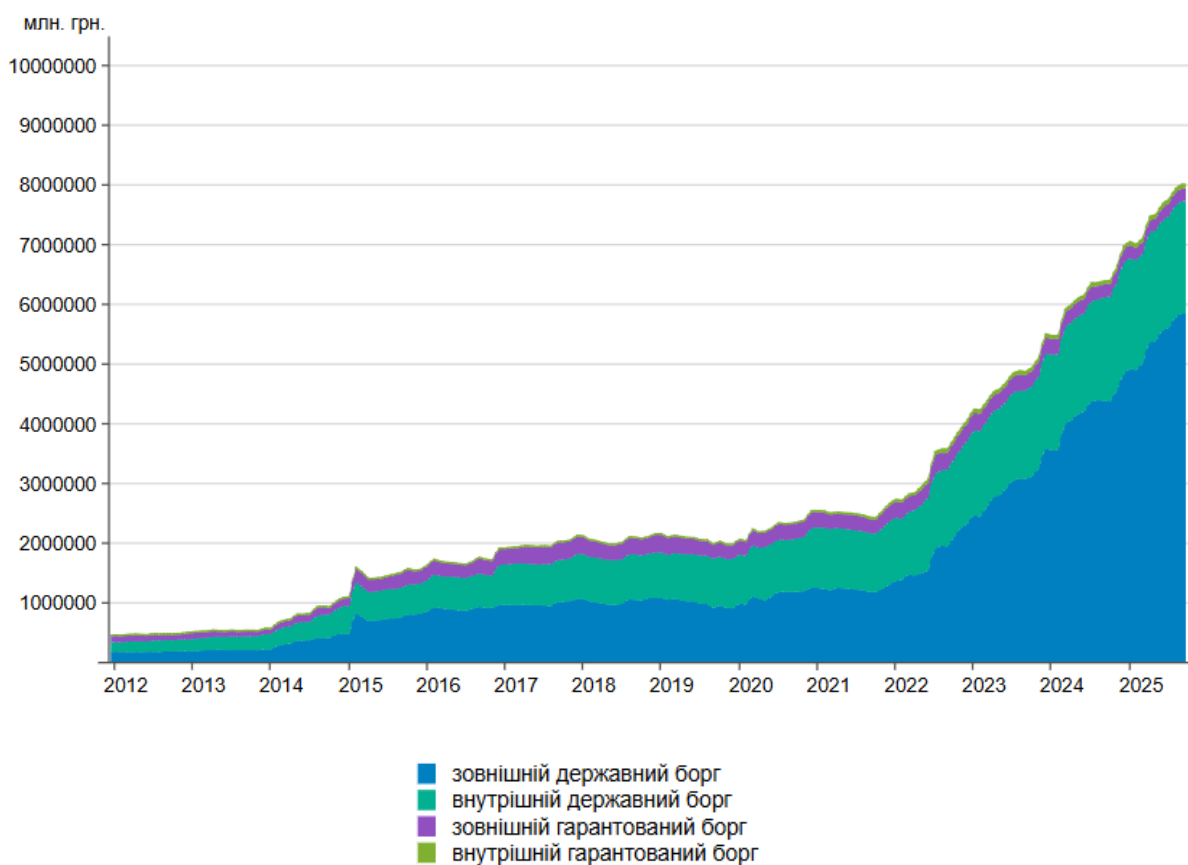

Рис.2.4. Державний та гарантований державою борг України з 2009 по 2025 рр. (млн. грн.) [48]

Державний борг України, значно збільшений через необхідність фінансування війни та дефіциту бюджету, є бомбою уповільненої дії для економічної безпеки.

Позитивним моментом є те, що більша частина боргу є пільговим (від міжнародних партнерів), а не ринковим. Це знижує вартість обслуговування. Проте загальний обсяг і майбутня необхідність реструктуризації або списання частини боргу залишаються ключовими викликами. Без успішного та справедливого вирішення боргової проблеми повноцінне, самодостатнє відновлення економіки та забезпечення її стійкої безпеки буде вкрай складним.

До ключових викликів для стійкості системи функціонування країни слід віднести:

1. Інституційна слабкість: Низька довіра до державних інститутів та проблеми в правовій системі гальмують залучення інвестицій та знижують ефективність економічної політики.

2. Енергетична вразливість: Систематичні атаки на енергетичну інфраструктуру підривають виробничі можливості підприємств, що вимагає негайних дій щодо диверсифікації джерел енергії.

3. Демографічна криза: Міграція та високий рівень безробіття (16,5% у 2024 році) виснажують людський капітал, створюючи додатковий тиск на соціальну систему.

Поряд із макроекономічною нестабільністю та борговим навантаженням, інституційно-правові, енергетичні та демографічні ризики залишаються важливими внутрішніми дестабілізаційними чинниками, які критично впливають на довгострокову стійкість національної економіки. Належний рівень інституційної та правової безпеки є фундаментом довіри та прогнозованості, без яких неможливий економічний розвиток. На жаль, ці сфери в Україні є одними з найбільш вразливих. Тривалий час недосконалість державного управління та повільність реформ призводили до низької довіри громадян та бізнесу до державних структур, судової системи та

правоохоронних органів. Високий рівень корупції продовжує залишатися ендемічною хворобою економіки, що підриває принципи чесної конкуренції, викривляє розподіл ресурсів та створює значні адміністративні бар'єри для інвесторів. Проблеми з верховенством права, недостатня ефективність судочинства та часті зміни регуляторного поля суттєво знижують інвестиційну привабливість країни [47]. Це ускладнює реалізацію довгострокових економічних програм та сповільнює інтеграцію до європейського економічного простору. За оцінками експертів, усунення цих інституційних дисфункцій є необхідною передумовою для повноцінного повоєнного відновлення та створення надійного інвестиційного клімату.

Енергетична безпека безпосередньо корелює з обороноздатністю та виробничим потенціалом держави. Систематичне пошкодження енергетичної інфраструктури (генеруючих потужностей, систем передачі та розподілу) внаслідок військових дій призвело до різкого зниження енергетичної безпеки. Обмеження в електропостачанні, застосування графіків відключень та повні блекауты паралізують виробничу діяльність підприємств, знижуючи загальну економічну стабільність та ВВП. Бізнес змушений інвестувати у власну автономну генерацію (генератори, сонячні панелі), що збільшує собівартість продукції та знижує її конкурентоспроможність. Залежність від імпорту критичних енергоносіїв (зокрема палива) також є чинником вразливості.

Поточний стан національної економічної безпеки України, перебуваючи у зоні високої вразливості, вимагає комплексного, системного та багаторівневого підходу до управління ризиками.

Сучасний стан економічної безпеки залишається крихким, проте демонструє ознаки адаптивності та стійкості завдяки міжнародній підтримці, реформаторським зусиллям та високій мобілізованості суспільства. Подальше зміцнення економіки вимагає комплексного підходу до управління всіма ризиками, стимулювання внутрішнього економічного розвитку та розширення стратегічного партнерства з європейськими та глобальними інституціями.

РОЗДІЛ 3.

МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Стратегічні напрямки забезпечення економічної безпеки України

Економічна безпека України в умовах глобальних викликів вимагає комплексної стратегії реагування, орієнтованої на зміцнення стійкості держави, підвищення інституційної ефективності, мінімізацію зовнішніх ризиків та формування адаптивної економічної моделі. Особливо важливими є напрями, які дозволяють одночасно знижувати внутрішні вразливості та посилювати здатність економіки протистояти шокам.

Україна перебуває у ситуації багатовимірних викликів - від воєнних загроз до глобальних економічних та технологічних трансформацій. Тому стратегічні напрями зміцнення економічної безпеки мають охоплювати структурні, інституційні, фінансові та технологічні аспекти.

В умовах перманентних екзистенційних загроз, пов'язаних із військовою агресією РФ, та накопичених внутрішніх дисбалансів, традиційні підходи до забезпечення економічної безпеки України вичерпали свій ресурс. Як свідчить аналіз попередніх розділів, інтегральний показник економічної безпеки перебуває у зоні критичного ризику (помаранчевий рівень), що вимагає переходу від ситуативного реагування до стратегічного планування нової архітектури безпеки.

Стратегія зміцнення економічної безпеки України має базуватися на принципах людиноцентричності, економічної свободи та інституційної спроможності. Ключовим завданням є трансформація національної економіки з моделі «виживання» в модель «стійкого розвитку в умовах воєнних ризиків» [23].

На основі проведеного аналізу загроз (інституційна слабкість, боргове навантаження, демографічна криза), пропонується схема стратегічних пріоритетів забезпечення економічної безпеки (рис. 3.1).

Рис.3.1. Архітектура стратегічних пріоритетів економічної безпеки України

Сформовано автором

Ефективне реагування на глобальні та геополітичні виклики вимагає від України переходу від тактичного реагування на кризи до впровадження стратегічної моделі резильєнтної економічної безпеки. Ця модель орієнтована на забезпечення стійкого, якісного та довгострокового зростання. Досягнення цієї мети передбачає синхронізовану роботу за трьома взаємозалежними рівнями трансформації: інституційний базис, ресурсне забезпечення та секторальна трансформація.

1. *Інституційний базис* – це перехід до сервісної держави. Цей рівень є першочерговим та фундаментальним, оскільки визначає якість управління, ефективність розподілу ресурсів та інвестиційну привабливість країни. Без надійного інституційного базису всі інші зусилля будуть марними або неефективними. Згідно з аналізом найбільшою внутрішньою загрозою є неефективність державних інститутів[29].

В умовах військової агресії та подальшої масштабної відбудови, боротьба з корупцією та забезпечення незалежності судової системи є не лише вимогою міжнародних партнерів, а й критичною детермінантою фінансової безпеки.

Надійний захист прав власності знижує ризики для інвесторів та стимулює повернення капіталу. Спрощення дозвільних процедур, зменшення адміністративного тиску на бізнес та скорочення кількості контролюючих органів. Високий індекс економічної свободи сприяє конкурентоспроможності та підвищує адаптивність економіки до зовнішніх шоків, що є основою резилієнтності.

Подальший розвиток електронних послуг ("Дія") та цифровізація митних, податкових та дозвільних процесів. Це підвищує прозорість, мінімізує людський фактор у прийнятті рішень (що знижує корупційні ризики) та оптимізує державні витрати.

Стратегічним напрямком є радикальне скорочення втручання держави в економіку.

- *Впровадження регуляторної гільйотини:* скасування застарілих дозвільних процедур, що стримують бізнес.
- *Забезпечення верховенства права:* реформа судової системи для гарантування захисту прав власності, що є фундаментом для залучення інвестицій.

2. *Ресурсне забезпечення* полягає в мобілізації ключових ресурсів. Цей рівень сфокусований на забезпеченні стійкості критичних ресурсних потоків, які були порушені геополітичними викликами.

Відтік кваліфікованої робочої сили (як зовнішній, так і внутрішній) є однією з найгостріших довгострокових загроз економічній безпеці. Необхідна розробка комплексної державної програми стимулювання повернення громадян (особливо жінок та кваліфікованих спеціалістів) через створення безпечних умов праці, доступне житло та підтримку сімей. Це вимагає тісної координації з міжнародними організаціями[44].

Умовами для фінансової безпеки та майбутнього економічного зростання є успішне управління державним боргом, який перебуває у критичній зоні.

Необхідна розробка стратегії реструктуризації або списання частини боргових зобов'язань перед міжнародними кредиторами та інституціями для вивільнення ресурсів на відновлення.

Атаки на централізовану енергосистему довели її вразливість. Стратегічний фокус має бути зміщений на децентралізацію генерації (малі та середні модульні реактори, сонячна та вітрова енергетика на рівні громад). Це підвищує енергетичну безпеку та стійкість економіки до військових загроз. Стратегічним напрямком є відмова від радянської моделі гіперцентралізованої енергосистеми. Необхідно стимулювати розвиток розподіленої генерації, що базується на відновлюваних джерелах енергії (ВДЕ), газопоршневих установках та малих модульних реакторах. Це дозволить нівелювати загрозу повних блекаутів внаслідок атак на критичну інфраструктуру[36].

3. *Секторальна трансформація* повинна бути сфокусована на створенні нової економічної моделі. Цей рівень передбачає якісну зміну структури економіки, відхід від сировинної моделі та створення секторів з високою доданою вартістю.

Розвиток власного військово-промислового комплексу (ВПК) та військових технологій (Military-Tech) є не лише питанням національної безпеки, а й потужним драйвером економічного зростання. Інвестиції у дослідження та розробки (R&D) у цій сфері створюють високооплачувані робочі місця, залучають технології та сприяють структурній модернізації економіки.

Перехід від експорту сировини (зерно, руда, деревина) до експорту продуктів з високою доданою вартістю (оброблене дерево, металопродукція, готові продукти харчування). Це знижує залежність від волатильності світових сировинних ринків та підвищує виробничу безпеку.

Використання статусу кандидата в ЄС для тіснішої інтеграції в європейські виробничі ланцюги. Це забезпечує стабільний доступ до європейських ринків, капіталу, стандартів та технологій, підвищуючи зовнішньоекономічну резилієнтність країни.

Враховуючи, що державний борг наближається до 100% ВВП, стратегія має передбачати перехід від накопичення боргів до стимулювання економічного зростання, що випереджає темпи зростання боргових зобов'язань.

У Табл. 3.1 наведено матрицю стратегічних цілей у розрізі ключових сфер економічної безпеки.

Таблиця 3.1

Матриця стратегічних цілей зміцнення економічної безпеки України

Сфера безпеки	Поточний критичний стан	Стратегічна ціль	Очікуваний результат
Макроекономічна	ВВП на 22% нижче довоєнного рівня, висока залежність від зовнішньої допомоги.	Забезпечення темпів зростання ВВП >7% щорічно.	Досягнення самодостатності бюджету для покриття військових видатків.
Фінансова	Боргове навантаження >90% ВВП, «витіснення» кредитування бізнесу ОВДП.	Зниження боргу до <60% ВВП, доступне кредитування.	Відновлення інвестиційного рейтингу країни.
Енергетична	Зруйнована централізована генерація, дефіцит потужностей.	Децентралізована система + ВДЕ.	Стійкість до ракетних атак, енергетична автономія громад.
Демографічна	Критичне скорочення робочої сили, міграція 6-8 млн осіб.	Створення умов для повернення мігрантів (безпека + робота).	Відновлення трудового потенціалу та споживчого ринку.
Виробнича	Сировинний характер експорту, деіндустріалізація.	Розвиток переробної промисловості та Defense Tech.	Збільшення частки доданої вартості в експорті.

Сформовано автором

Європейська інтеграція також може розглядатися як стратегічна рамка економічної безпеки. Інтеграція України до ЄС формує чітку систему координат для розвитку економічної політики, інституційних реформ та безпекових стандартів. Основними напрямками є:

- гармонізація регуляторного середовища відповідно до *acquis* ЄС;
- інтеграція до внутрішнього ринку ЄС;
- участь у програмі ЄС із відбудови «Ukraine Facility»;
- поглиблення співпраці у сфері енергетики, цифрової економіки та безпеки[32];

- долучення до європейських механізмів раннього попередження криз.

Євроінтеграція посилює інституційну стійкість, знижує політичні та економічні ризики й забезпечує доступ до фінансових та технологічних ресурсів.

Успішна реалізація цієї трирівневої стратегії дозволить Україні не лише відновити втрачений економічний потенціал, але й створити якісно нову економічну систему, стійку до майбутніх глобальних та геополітичних викликів. Саме синхронізація інституційних реформ, мобілізації людського та фінансового капіталу та структурної модернізації ключових секторів є ключем до досягнення стратегічної мети економічної потужності та безпеки.

Стратегічні напрямки забезпечення економічної безпеки України мають комплексний характер і охоплюють макроекономічну стабільність, інституційний розвиток, енергетичну та інфраструктурну стійкість, модернізацію економічної структури, зміцнення людського капіталу та міжнародну інтеграцію. Реалізація цих напрямів формує основу для довгострокової стійкості національної економіки, її адаптивності до глобальних ризиків та здатності забезпечувати сталий розвиток навіть в умовах високої невизначеності.

3.2. Інструменти мінімізації глобальних ризиків та зміцнення економічної стійкості України

Для реалізації визначених стратегічних напрямків необхідне застосування конкретного інструментарію, здатного мінімізувати вплив глобальних ризиків (геополітичних конфліктів, зміни клімату, технологічних змін) та внутрішніх загроз.

Ефективність механізму зміцнення економічної безпеки залежить від синхронізації фіскальних, монетарних та регуляторних інструментів. Пропонується розглядати цей механізм як циклічний процес (рис. 3.2).

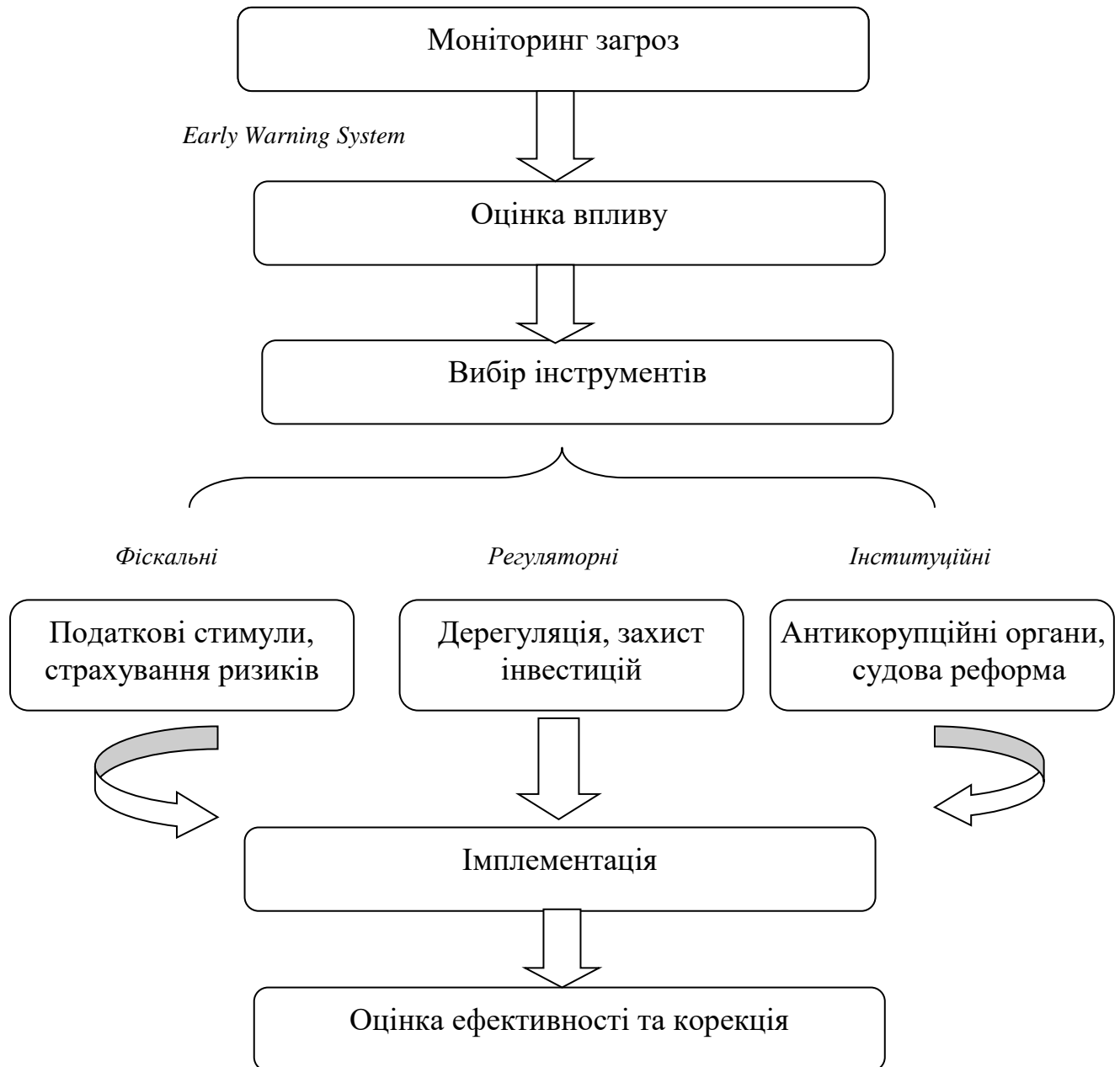

Рис.3.2. Механізм управління ризиками економічної безпеки

Сформовано автором

Ефективна протидія глобальним та геополітичним викликам, що загрожують економічній безпеці України, вимагає впровадження не лише стратегічних цілей, але й механізму управління ризиками. Цей механізм

забезпечує постійну адаптацію економічної системи до мінливого зовнішнього середовища.

Процес управління ризиками передбачає чітку послідовність, що починається з моніторингу та завершується корекцією політики:

1. *Моніторинг загроз.* Першим і ключовим етапом є безперервний збір, обробка та аналіз інформації про потенційні та поточні загрози. Моніторинг охоплює як зовнішні фактори (динаміка світових цін на енергоносії та продовольство, зміни в геополітичних альянсах, іноземне фінансування, ескалація конфліктів), так і внутрішні вразливості (стан критичної інфраструктури, фіскальна стійкість, відтік капіталу). Основним інструментом цього етапу є використання системи раннього попередження (Early Warning System), що базується на інтегральних та індивідуальних індикаторах економічної безпеки[55].

2. *Оцінка впливу.* На основі отриманих даних визначається потенційний або фактичний вплив виявлених загроз на ключові компоненти економічної безпеки (фінансову, виробничу, соціальну). Використовуються методи сценарного аналізу та стрес-тестування для кількісної оцінки збитків (наприклад, у разі втрати енергетичних потужностей чи припинення зовнішнього фінансування). Це дозволяє пріоритизувати ризики.

3. *Вибір інструментів.* Оцінка впливу формує підґрунтя для вибору адекватних інструментів реагування, які класифікуються за трьома основними групами:

- **Фіскальні інструменти.** Застосування податкових стимулів для пріоритетних секторів (ВПК, глибока переробка), створення державних фондів страхування воєнних ризиків для інвестицій та експорту. Метою застосування цих інструментів є швидка мобілізація та перерозподіл фінансових ресурсів для покриття збитків та стимулювання відновлення[26].

- **Регуляторні інструменти.** Проведення "розумної" дерегуляції для усунення адміністративних бар'єрів, спрощення процедур захисту іноземних інвестицій, гармонізація законодавства з нормами ЄС. Це забезпечить

створення сприятливого та передбачуваного бізнес-середовища, зниження тіньової економіки.

- Інституційні інструменти. Посилення незалежності та ефективності антикорупційних органів, прискорення судової реформи для забезпечення верховенства права та захисту прав власності. Метою використання даних інструментів є відновлення довіри до державних інститутів, що є неціновим фактором інвестиційної привабливості.

4. Імплементация. Забезпечення скоординованого та швидкого впровадження обраних політичних рішень. Чітка координація між різними гілками влади та секторами економіки. Умова успішної імплементации – прозорість розподілу міжнародної допомоги та державних витрат.

5. *Оцінка ефективності та корекція.* Аналіз результатів впроваджених заходів та їхнього впливу на показники економічної безпеки. Збір даних після імплементации, порівняння фактичних показників (наприклад, рівня боргу, інфляції, ПП) з цільовими. Корекція здійснюється за потреби, шляхом внесення змін до поточної стратегії та повернення до етапу моніторингу, забезпечуючи таким чином безперервність та адаптивність процесу управління ризиками[18].

Кожен із запропонованих інструментів має стратегічний характер і може бути інтегрований у державну політику економічної безпеки. Важливо, що запропоновані рішення враховують як глобальні тенденції, так і специфічні українські реалії, включаючи триваючу військову агресію, перебудову міжнародних ланцюгів постачання, енергетичні виклики та структурні дисбаланси ринку праці.

Впровадження цього циклічного механізму управління ризиками дозволить Україні не просто реагувати на шоки, а системно підвищувати свою резилієнтність. При цьому, інституційні реформи є критично важливими, оскільки вони підвищують ефективність фіскальних та регуляторних інструментів, забезпечуючи довгострокову стійкість економічної безпеки перед лицем постійних глобальних та геополітичних загроз.

З огляду на те, що найбільшим бар'єром для інвестицій є фізична безпека активів, ключовим інструментом стає страхування воєнних ризиків. В зв'язку з

цим на міжнародному рівні необхідно проводити розширення співпраці з MIGA (група Світового банку) та DFC (США). На національному рівні створити цільовий державний фонд страхування інвестицій для малого та середнього бізнесу, який не матиме доступу до міжнародних інституцій[54].

Для стабілізації фінансової системи необхідно застосувати інструменти реструктуризації зобов'язань. Як зазначено в аналітичних звітах, пікові виплати за боргом можуть стати "борговою стіною" після 2027 року. Проведення операцій з управління державним боргом, зокрема, обмін короткострокових дорогих зобов'язань на довгострокові (єврооблігації) з прив'язкою до показників відновлення ВВП, але з чіткими обмеженнями виплат, щоб уникнути помилок реструктуризації 2015 року.

У Табл.3.2 наведено класифікацію інструментів мінімізації ризиків за сферами впливу.

Таблиця 3.2.

Інструментарій зміцнення економічної стійкості та мінімізації ризиків

Тип ризику	Інструменти мінімізації	Механізм дії
Глобальні ланцюги постачання	Ніаршорінг (Nearshoring) та френдшорінг (Friendshoring)	Перенесення виробництва ближче до кордонів ЄС (в Україну) та інтеграція в європейські логістичні мережі TEN-T.
Інвестиційний голод	Індустріальні парки з податковими пільгами	Звільнення від імпортного мита на обладнання та податку на прибуток (на 5-10 років) для резидентів парків.
Енергетичний дефіцит	«Net Billing» та «зелені» тарифи	Дозвіл підприємствам продавати надлишки електроенергії в мережу, стимулюючи власну генерацію.
Тінізація економіки та корупція	Цифровізація (Дія, e-Excise)	Мінімізація контакту чиновника з бізнесом, автоматичне адміністрування податків, прозорість митниці.
Відтік людського капіталу	Грантові програми (єРобота)	Надання безповоротних грантів на створення власної справи за умови створення робочих місць.

Джерело: систематизовано автором.

Перший блок аналізує механізми мінімізації вразливостей у глобальних ланцюгах постачання, що виникли внаслідок пандемії COVID-19, геоекономічної фрагментації та повномасштабної агресії Росії проти України. Інструменти ніаршорінгу та френдшорінгу відповідають сучасним практикам

компаній ЄС та США, які активно переводять виробництво з Азії до сусідніх або політично дружніх країн.

Для України такі інструменти відкривають можливість:

- інтегруватися у ключові транспортні коридори TEN-T;
- залучити виробництва у сферах машинобудування, електроніки, легкої промисловості;
- зменшити логістичні витрати компаній ЄС;
- створити тисячі нових робочих місць;
- формувати стійкі транскордонні виробничі кластери.

Цей інструмент є стратегічним, оскільки збільшує частку України у глобальній торгівлі та зменшує залежність від нестабільних ринків Азії.

Другий блок спрямований на подолання структурної нестачі капіталу, що посилилася через війну. Індустріальні парки зі спеціальними режимами оподаткування створюють середовище, у якому вхідні бар'єри для інвесторів істотно зменшуються.

До найважливіших інструментів належать:

- звільнення від податку на прибуток на перші 5–10 років;
- нульове мито на імпорт обладнання;
- державне співфінансування інженерної інфраструктури;
- спеціальні умови для високотехнологічних виробництв.

Світова практика свідчить, що саме такі стимули стали основою економічних проривів у Польщі, Чехії, Словаччині та Туреччині. Для України розвиток індустріальних парків є критичним не лише як інструмент відновлення економіки, а й як засіб локалізації виробництва ЄС в Україні.

Корупційні ризики та тінізація діяльності бізнесу суттєво знижують економічну безпеку та інвестиційну привабливість держави. Україна демонструє успішні практики цифровізації, які дозволяють мінімізувати контакт між громадянином/бізнесом та чиновником.

Інструменти, такі як «Дія», e-Excise, електронні митні та податкові сервіси, забезпечують:

- автоматичне адміністрування податків;

- зниження корупційних ризиків через усунення посередників;
- інтеграцію баз даних і підвищення прозорості операцій;
- зменшення обсягів «тіньового» сектору;
- підвищення довіри бізнесу до держави.

Україна є одним із визнаних світових лідерів у сфері e-government, що підтверджується міжнародними рейтингами (UN Digital Governance Index).

Відтік кадрів — довгостроковий ризик, що безпосередньо впливає на продуктивність, інноваційний розвиток і структуру економіки. Грантові програми, як-от «єРобота», стали важливим інструментом підтримки підприємництва в умовах війни.

Механізм їхньої дії передбачає:

- надання безповоротних грантів на започаткування бізнесу;
- стимулювання створення нових робочих місць;
- залучення населення до економічної активності;
- повернення українців із-за кордону через можливість самозайнятості;
- розвиток виробництва, агробізнесу, сфери послуг і креативних індустрій.

Ці інструменти дозволяють пом'якшити негативний ефект демографічних трендів та зменшити залежність від імпортованої робочої сили.

Враховуючи глобальний тренд на технологічну дизрупцію (ШІ, автоматизація), Україна повинна використати статус "тестового майданчика" для новітніх технологій.

Розвиток інноваційних кластерів, де держава виступає не регулятором, а замовником та партнером, спрощуючи процедури R&D та сертифікації. Запровадження режиму, аналогічного Дія.City, для всіх високотехнологічних виробничих підприємств, що дозволить знизити податкове навантаження на працю та вивести зарплати з тіні.

Запропоновані механізми базуються на комплексному поєднанні стратегічного бачення (побудова ліберальної, відкритої економіки) та тактичних інструментів (страхування ризиків, цифровізація, енергетична

децентралізація). Реалізація цих заходів дозволить підвищити інтегральний індекс економічної безпеки з поточного "помаранчевого" рівня до зони стійкого розвитку, перетворивши глобальні ризики на вікно можливостей для модернізації України.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання магістерської роботи досліджено теоретичні, методичні та практичні аспекти забезпечення економічної безпеки України в умовах глобальних викликів. На основі проведеного аналізу сформульовано такі висновки.

1. Уточнено сутність та структуру економічної безпеки, яка розглядається як комплексна характеристика стійкості національної економіки до зовнішніх та внутрішніх загроз. До ключових її складових належать: фінансова, виробнича, інвестиційна, енергетична, соціальна, інноваційна та зовнішньоекономічна безпека.

2. Проаналізовано сучасні глобальні ризики, визначені міжнародними організаціями (WEF, IMF, OECD). До найбільш значущих для України віднесено: геополітичні конфлікти, енергетичні шоки, порушення глобальних ланцюгів постачання, кіберзагрози, інфляційний тиск, боргові ризики та відтік людського капіталу. На основі карти ризиків WEF 2025 встановлено взаємозалежність цих ризиків та їх синергетичний вплив на економічну стійкість держави.

3. Оцінено вплив глобальних і внутрішніх викликів на економічну безпеку України у 2014–2024 рр. Статистичний аналіз засвідчив суттєві коливання макрофінансових показників, зокрема інфляції, ВВП, державного боргу, інвестицій та експорту. Найбільший негативний вплив спричинили військова агресія, енергетичні атаки, зниження ділової активності та зовнішня міграція робочої сили.

4. Визначено стратегічні напрями зміцнення економічної безпеки України, серед яких: розвиток енергетичної незалежності та децентралізованої генерації; зміцнення оборонно-промислового комплексу; модернізація логістичної інфраструктури; цифровізація державних сервісів; стимулювання інноваційної діяльності; формування стійких ланцюгів постачання; розвиток людського капіталу.

5. Систематизовано інструменти мінімізації ризиків, такі як ніаршорінг і френдшорінг, індустриальні парки, «net billing», цифровізація

податкових і митних процедур, грантові програми для підприємців. Доведено, що їх інтегроване застосування підвищує адаптивність економічної системи, стимулює інвестиції та зменшує структурні дисбаланси.

6. Запропоновано комплекс практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення економічної стійкості України: вдосконалення нормативно-правового забезпечення економічної безпеки; створення системи раннього попередження економічних ризиків; розвиток інституційного потенціалу; підвищення ефективності управління державними фінансами; посилення інтеграції у європейський економічний простір.

Проведене дослідження засвідчило, що рівень економічної безпеки України значною мірою залежить від здатності держави адаптуватися до глобальних трансформацій та інтегрувати сучасні механізми управління ризиками. Важливим чинником зміцнення стійкості є розвиток багаторівневої системи прогнозування та реагування на економічні загрози, що передбачає поєднання національних стратегічних документів із європейськими підходами до ризик-менеджменту. Зокрема, імплементація моделей оцінки ризиків, рекомендованих міжнародними організаціями, дозволяє більш точно ідентифікувати загрози, прогнозувати їхній вплив та розробляти ефективні інструменти політики. Це доводить, що інтеграція України у глобальні та європейські механізми економічної координації виступає не лише економічним, а й безпековим фактором.

Узагальнюючи проведені дослідження, можна зробити висновок, що забезпечення економічної безпеки України в умовах глобальних викликів потребує застосування системного й багаторівневого підходу, який поєднує стратегічне планування, проактивне управління ризиками та розвиток інноваційних інституційних механізмів. Реалізація запропонованих заходів забезпечить формування стійкої економіки, здатної ефективно протистояти сучасним та майбутнім викликам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру. Економіка і прогнозування. 2006. № 1. С. 7-25.
2. Варналій З.С. Бюджетна безпека України в умовах сучасних викликів та загроз: монографія. Київ. Фінансова система України: реалії, виклики, перспективи, 2023. 420 с.
3. Варналій З.С., Онищенко С.В., Маслій О.А. (2019). Загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації та міжнародної конкуренції. Безпека та конкурентні стратегії розвитку України в глобальній економіці: монографія. Запоріжжя-Львів : ФОП Мокшанов В.В. С. 198–251.
4. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорок О.І. (2022). Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. Економіка України, № 6. С. 3-22. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>.
5. Глушко А.Д. Євроінтеграційні процеси та їх вплив на економічну безпеку України / А.Д. Глушко, М.Б. Кузуб // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 16 трав. 2024 р. – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2024. – С. 185–188.
6. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь. (2024). К.: НІСД, 71 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/ad_ekonombezpeka_2024_220524.pdf.
7. Економічна безпека: сутність, значення і детермінанти / І. Черевко, Ю. Фляк. Аграрна економіка, Т. 17, № 1, 2024. 14 с.
8. Єрмошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : монографія. Київ : Національна академія управління, 2010. 232 с.
9. Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки : монографія. Київ : ДННУ “Академія фінансового управління”, 2016. 447 с. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=456&num=2.

10. Звіт про фінансову стабільність. (2023). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2023-roku>.
11. Індекс економічної безпеки України. Міжнародний Інститут Свободи. 2025. URL: <https://www.libertyinstitute.org/index/ekonomichna-bezpeka>
12. Костюченко, В. М. Концептуальні підходи до визначення фінансової безпеки в умовах глобалізації світової економіки (обліковий вимір) / В. М. Костюченко // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка / редкол.: В.П. Мікловда (гол. ред.), М.І. Пітюлич, С.С. Слава та ін. – Ужгород : ПП"Повч Р.М.", 2010. – Спецвип. 29. Ч.1 : Удосконалення обліку, аналізу, аудиту і звітності в сучасних умовах глобалізаційних процесів у світовій економіці. – С. 360–363. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7634>
13. Лекарь С.І. Економічна безпека України: поняття та сутність термінології. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvse/01_2012/12lsitst.pdf
14. Лизун М., Озарко К. Економічна безпека ЄС та України: нові виклики та загрози. (2023). *Серія: Економіка*, 25, 117-127. <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-117-127>
15. Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. *Журнал європейської економіки*, 24(1), 41–57. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>
16. Лимар В.В., Зверев О.Д. Міжнародна економічна безпека України в умовах посилення зовнішніх загроз. *Економіка і організація управління*. 2022. No 1 (45). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.1.2>
17. Ліщинський, І., & Лизун, М. (2020). Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 2, 148-161. Retrieved from: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>

18. Ліщинський, І., & Лизун, М. (2020). Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Економіки*, (2), 148-161.
19. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
20. Основи світової політики: підруч. / І. А. Єремєєва, В. В. Даценко, А. Х. Маргулов / Ун-т митної справи та фінансів. Дніпро : ДДУВС, 2025. 280 с.
21. Ружицький І. Ю. Теоретико-концептуальні засади інституційного забезпечення економічної безпеки України : монографія. Чернігів : НУ “Чернігівська політехніка”, 2021. 298 с.
22. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Київ: Наш формат, 2018. 736 с.
23. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ президента України від 11.08.2024 № 347/2021. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS35837>
24. Ткаченко Т. Генезис розвитку теорії економічної безпеки та системний підхід до її трактування. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2021. No 19. С. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.19.2021.240451>
25. Черевко І., Фляк Ю. Економічна безпека: Сутність, значення і детермінанти. *Аграрна економіка*. 2024. Т. 17. № 1. С. 3-16. URL: http://agrarianeconomy.inau.edu.ua/images/docs/ae_2024_17_1/AE-17_1_1.pdf
26. Blanchard, O. (2020). Public debt and low interest rates. *IMF Economic Review*, 68(1), 1-17. <https://doi.org/10.1057/s41308-019-00108-0>
27. Bruegel (Wolff, G., et al.). (2025). From strategy to doctrine: the next steps for European economic security. *Bruegel Policy Brief*.
28. Buzan, B. (2011). The national security problem in international relations. In *Security Studies* (pp. 18-23). Routledge.
29. D. Beder, Y. Tsal-Tsalko, Formation of economic indicators of national security in the context of business digitalization and economic changes, *Society and Security* 1 (2024) 3–13. doi:10.26642/sas-2024-1(2)-3-13.

30. D. Kamensky, A. Voznyuk, National and economic security: correlation of concepts at the present stage of development of Ukrainian statehood, *National Security: Law and Economics* 1 (2024) 115–134
31. E. Fedorov, Assessment of economic risks to secure development of Ukraine, *Journal of European Economy* 22 (2023) 184–209. doi:10.35774/jee2023.02.184.
32. Enabling Ukraine's Economic Transformation - Center for Strategic and International Studies. URL: <https://www.undp.org/ukraine/stories/geographical-diversification-and-adaptation-service-supports-local-economic-renewal-ukraine>
33. European Commission. *Ukraine: Economic Review 2024*. Brussels: EC, 2024.
34. Eyvazov, E., Balabeyova, N., Aslanova, M., Hajiyeva, A., Muradova, K. (2022). The Role of Innovative Determinants in Ensuring the Economic Security of the State. *Marketing and Management of Innovations*, 13 (3), 149–158. doi: <https://doi.org/10.21272/mmi.2022.313>
35. Global Risks Report 2025. *Всесвітній економічний форум (WEF)*. Geneva: World Economic Forum, 2025. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2025.pdf
36. IMF. World Economic Outlook Database. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2024. European Commission. *Ukraine: Economic Review 2024*. Brussels: EC, 2024.
37. International Monetary Fund (IMF) - *World Economic Outlook Database*: <https://www.imf.org/en/publications/weo>
38. Krugman, P. R. (1999). *The return of depression economics*. WW Norton & Company.
39. Lishchynskyy, I., Krysovaty, A., Desyatnyuk, O., Bogacki, S., & Lyzun, M. (2025). Quantitative measurement of glocalization to assess endogenous and exogenous parameters of regional sustainability. *Sustainability*, 17(17), Article 7584. <https://doi.org/10.3390/su17177584>

40. Lyzun, M., Vitálišová, K., & Borseková, K. (2024). Transformation of trade flows between the EU and Ukraine in the conditions of increasing security risks. *Journal of European Economy*, 23(2), 289–305. <https://doi.org/10.35774/jee2024.02.289>
41. Mearsheimer J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton. 2001. P. 592.
42. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Political Economy of Institutions and Decisions Cambridge Univ Pr.
43. OECD. *Economic Outlook 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. <https://www.oecd.org/publications>
44. Polozova T., Stepanenko S., Murzabulatova O., Ponomarov S. Specific of the creation and functioning of the financial and economic security system of business entities. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том. 8. № 3. С. 70-77
45. Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G. (2018): *SDG Index and Dashboards Report 2018*. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN)
46. Sen, A. (2002). Basic education and human security. URL: <http://www.humansecuritychs.org/activities/outreach/Kolkata.pdf>.
47. Sirenko N., Prokopenko N., Poltorak A., Melnyk O., Trusevich I. Behavioral approach to monitoring the financial security of state. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol. 41. no. 1. pp. 107-117. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.10>
48. State Statistics Service of Ukraine. *Economic Indicators 2022–2024*. URL: <https://stat.gov.ua/index.php/en>.
49. Stiglitz J.E. *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy* / Stiglitz J.E. // New York and London : W.W. Norton & Company. – 2010. – 480 p.
50. *The Top 10 Global Risks for 2024* (2024). TIME. Retrieved from: <https://time.com/6552898/top-10-globalrisks-for-2024/>

51. Ukraine Progress Report, 2023. *European Commission*. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.
52. UNCTAD (2020). *Economic Resilience of Developing Economies: Challenges and Opportunities*. United Nations Conference on Trade and Development.
53. United Nations Development Programme; UNDP. (2024). *Human Development Report 2023-24: Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world*. New York.
54. World Bank - база даних *World Development Indicators* (WDI): <https://data.worldbank.org>
55. Yuan, Guanghui, Fei Xie, and Huiling Tan. 2022. Construction of Economic Security Early Warning System Based on Cloud Computing and Data Mining. *Computational Intelligence and Neuroscience* 22: 2080840.